TANQIDDA TARIXIY KO‘LAM VA POETIK ANIQLIK: SANJAR SODIQNING ADABIY JARAYONNI TALQIN ETISH TAMOYILLARI

Abdullayeva Nazokatxon Rahimjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti
Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili) yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Maqolada Sanjar Sodiqning adabiy-tanqidiy qarashlari tarixiy jarayon, yozuvchi mahorati va badiiy mezon munosabati asosida tahlil qilinadi. Uning Abdulla Qahhor ijodiga doir izlanishlari, asarning qabul qilinish tarixiga e’tibori va badiiy detaldan umumiy xulosaga borish usuli yoritiladi. Tanqidchi metodining bugungi filologik ta’lim uchun ahamiyati ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: Sanjar Sodiq, adabiy tanqid, tarixiy jarayon, badiiy mahorat, Abdulla Qahhor, poetik tahlil, qabul tarixi, badiiy detal, estetik mezon.

Annotation: This article examines Sanjar Sodiq’s literary-critical views through the relationship between historical process, writerly mastery and artistic criteria. It focuses on his studies of Abdulla Qahhor, his attention to literary reception, and his movement from close textual detail to broader scholarly conclusions. The relevance of his method to philological education is also discussed.

Keywords: Sanjar Sodiq, literary criticism, historical process, artistic mastery, Abdulla Qahhor, poetic analysis, reception history, artistic detail.

Аннотация: В статье рассматриваются литературно-критические взгляды Санжара Содика во взаимосвязи исторического процесса, писательского мастерства и художественных критериев. Анализируются его исследования творчества Абдуллы Каххара, внимание к истории восприятия произведения и переход от детали к общему научному выводу. Показано значение метода учёного для филологического образования.

Ключевые слова: Санжар Содик, литературная критика, исторический процесс, художественное мастерство, Абдулла Каххар, поэтический анализ, история восприятия.

O‘zbek adabiy tanqidida Sanjar Sodiq faoliyati badiiy asarni alohida hodisa sifatida o‘rganish bilan birga uni umumiy adabiy taraqqiyot ichida ko‘ra bilish xususiyati bilan ajralib turadi. Uning tadqiqotlarida tanqidchi faqat baho beruvchi emas, balki asar, ijodkor va davr o‘rtasidagi aloqalarni tiklovchi sharhlovchi sifatida namoyon bo‘ladi. “O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi”da Sanjar Sodiqning yuzlab maqola va tadqiqotlar yaratgani, ayniqsa Abdulla Qahhor merosini izchil o‘rganishi uning ilmiy faoliyatidagi yetakchi yo‘nalishlardan biri ekani qayd etiladi [1. 362]. Bu

hol munaqqidning adabiy hodisaga tasodifiy taassurot bilan emas, uzoq davom etadigan kuzatish va qiyos asosida yondashganini ko‘rsatadi.

Sanjar Sodiq tanqidiy tafakkurining muhim belgisi — tarixiylikni badiiylikdan ajratmasligidir. U adabiyot tarixini oddiy sanalar ketma-ketligi emas, poetik shakl, qahramon konsepsiyasi, janr va uslubning o‘zgarib borish jarayoni sifatida tushunadi. “Yangi o‘zbek adabiyoti tarixi”da muayyan davrning ijtimoiy belgilarini sanab o‘tish bilan cheklanmay, o‘sha davr adabiyotida qanday estetik siljish yuz berganini ko‘rsatishga intiladi. Odil Yoqubov ijodiga doir qismda “Ko‘hna dunyo”ning tarixiy-polifonik tabiati haqidagi mulohazalar shu metodning ifodasidir [2. 523].

Munaqqid uchun adabiy tarixning markazida baribir badiiy matn turadi. Sanjar Sodiq asarning g‘oyasini tayyor formulaga aylantirmasdan, xarakter, detal, konflikt va ruhiy holatlar tizimidan kelib chiqib sharhlashga intiladi. Abdulla Qahhorning “Dahshat” hikoyasidagi Unsin obrazi talqinida tashqi voqealar ichida asta-sekin qaror topayotgan ozodlik istagi, qo‘rquv va ichki qarshilikning badiiy uyg‘unligi muhim deb qaraladi. “So‘z san’ati jozibasi”da ushbu epizodlar qahramon ruhiyatini ochuvchi vosita sifatida ko‘rsatiladi [3. 143]. Demak, tanqidchi uchun detal — bezak emas, xarakter va g‘oyani harakatga keltiruvchi poetik birlikdir.

Sanjar Sodiqning Qahhorshunoslikdagi yana bir e’tiborli tomoni — asarning o‘zi bilan birga uning tanqid tomonidan qanday qabul qilinganini ham o‘rganishidir. “Abdulla Qahhor ijodi va adabiy tanqid”da adib merosiga turli yillarda bildirilgan baholar ilmiy kuzatuv obyektiga aylanadi. Bu yondashuv tanqid tarixini ikkinchi darajali ma’lumot emas, asarning ijtimoiy-estetik hayotini davom ettiradigan jarayon sifatida ko‘rishga imkon beradi. Bir asarga turli davrlarda turlicha baho berilishi matnning o‘zgarganidan emas, uni o‘qish mezonlari va estetik qarashlarning yangilanganidan dalolat beradi.

Munaqqidning ilmiy uslubida yozuvchi mahoratini aniqlash masalasi doimiy o‘rin tutadi. Mahorat u uchun faqat chiroyli til yoki noodatiy syujet bilan cheklanmaydi; asardagi mazmun va shaklning ichki birligi, qahramon xatti-harakatining psixologik asoslanganligi va detallar tizimining umumiy niyatga xizmat qilishi muhimdir. Shu sababli Sanjar Sodiq tahlillarida “yaxshi” yoki “kuchsiz” kabi umumiy bahodan ko‘ra, bu bahoni yuzaga keltirgan badiiy sababni ko‘rsatish ustun. Tanqid shu yo‘l bilan did masalasidan ilmiy tahlil darajasiga ko‘tariladi: hukm dalil bilan, dalil esa bevosita matn bilan mustahkamlanadi.

Bugungi raqamli muhitda Sanjar Sodiq tajribasining qimmati — manba va matnni tekshirish odatini shakllantirishidadir. Qisqa sharhlar va tayyor “tahlil”lar ko‘paygan sharoitda adabiy asarni to‘liq o‘qish, muallif matniga qaytish, tanqidiy qarashlar tarixini solishtirish va xulosani dalil bilan asoslash filologning asosiy kompetensiyasiga aylanmoqda. Sanjar Sodiqning asar tahlilini tarixiy kontekst va

qabul tarixi bilan birlashtirgan usuli o‘quvchini fikrni ko‘chirishga emas, fikrning qanday paydo bo‘lganini tushunishga o‘rgatadi.

Sanjar Sodiqning tarixiylikka munosabatida yana bir muhim jihat shundaki, u adabiy jarayonni faqat yirik nomlar faoliyati bilan cheklab qo‘ymaydi. Muayyan davrning estetik qiyofasini belgilashda janrlar harakati, uslubiy izlanishlar, mavzu doirasining kengayishi va kitobxon dididagi o‘zgarishlar ham hisobga olinadi. Shu bois uning tarixiy-adabiy kuzatishlarida bir yozuvchi ijodi ikkinchisidan uzilgan holda emas, balki umumiy taraqqiyot zanjirining bo‘g‘ini sifatida namoyon bo‘ladi. Bunday qarash filolog uchun muhim metodologik xulosa beradi: individual asarni chuqur anglash uchun uning adabiy muhitdagi o‘rni, undan avvalgi tajriba va keyingi ta’sirini ham hisobga olish zarur. Sanjar Sodiqning “Yangi o‘zbek adabiyoti tarixi”dagi umumlashtirishlarida aynan shu uzviylik seziladi; alohida ijodkorning estetik yutug‘i kengroq tarixiy manzara bilan bog‘langan holda talqin etiladi [2. 523].

Munaqqidning Qahhor ijodiga qayta-qayta murojaat qilishi ham tasodifiy emas. Abdulla Qahhor nasrida ixchamlik, detalning aniqligi, psixologik keskinlik va tilning tabiiyligi bir-birini to‘ldiradi. Sanjar Sodiq ana shu sifatlarni alohida belgi sifatida sanab o‘tish bilan kifoyalanmay, ularning xarakter yaratishdagi funksiyasini ochishga intiladi. Masalan, kichik bir detalning qahramonning ichki holatini yoritishi yoki qisqa dialogning butun konfliktni keskinlashtirishi munaqqid uchun mahorat masalasidir. “Dahshat” hikoyasidagi Unsin obrazini tahlil etishda ham voqea tashqarisidagi ruhiy zo‘riqish va ozodlik istagi badiiy detal orqali ochilishi ko‘rsatiladi [3. 143]. Shu jihatdan Sanjar Sodiq tahlili talabani mazmunni qayta aytishdan ko‘ra, badiiy shaklning ma’no yaratish mexanizmini kuzatishga undaydi.

Sanjar Sodiqning qabul tarixiga qiziqishi tanqidchilikning vaqt bilan munosabatini ham ko‘rsatadi. Bir asar yaratilgan paytdagi baho bilan oradan o‘nlab yillar o‘tib bildirilgan munosabat o‘rtasida farq bo‘lishi tabiiy. Chunki tarixiy sharoit, metodologik mezon va kitobxon ehtiyoji o‘zgaradi. Munaqqid ana shu farqni xato yoki tasodif sifatida emas, adabiy tafakkurning harakatini ko‘rsatuvchi dalil sifatida ko‘radi. Bu yondashuv, ayniqsa, mafkuraviy bosim kuchli bo‘lgan davrlar adabiyotini o‘rganishda muhimdir: ilgari biryoqlama baholangan ijodkor yoki asar keyingi davrda boshqa estetik mezon asosida yangidan o‘qilishi mumkin. Demak, Sanjar Sodiq uchun adabiy tanqid tarixi — fikrlar ro‘yxati emas, baholash mezonlarining o‘zgarish tarixidir.

Munaqqid faoliyatida ilmiy xolislik va tanqidiy mas’uliyat masalasi ham e’tiborga loyiq. Asar haqida qat’iy hukm aytishdan oldin uning matni, yozuvchi uslubi va tarixiy kontekstini hisobga olish Sanjar Sodiq uslubining ichki talabidir. Bu jihat tanqidchini shaxsiy didning tasodifiy hukmidan uzoqlashtirib, dalillangan estetik bahoga olib boradi. Shuning uchun uning maqolalarida maqtov ham, e’tiroz ham odatda konkret badiiy sabab bilan asoslanadi. Bunday tanqidiy madaniyat bugungi

akademik yozuv uchun ham zarur: talaba biror asarni yoqtirish yoki yoqtirmaslik bilan cheklanmasdan, o‘z bahosining mezonini ko‘rsatishi, fikrini matndan olingan kuzatuv bilan dalillashi kerak. Shu ma’noda Sanjar Sodiq merosi ilmiy halollik va estetik mas’uliyat maktabi sifatida qimmatlidir.

Sanjar Sodiq tajribasini adabiyot o‘qitish amaliyotiga tatbiq etishda ham samarali imkoniyatlar mavjud. Dars jarayonida bir asar yuzasidan turli davr tanqidchilarining qarashlarini qiyoslash, bitta badiiy detalning qahramon xarakteriga ta’sirini izohlash yoki asarning tarixiy kontekstini aniqlash kabi topshiriqlar talabani faol tahlilga jalb etadi. Bunda o‘qituvchi tayyor hukmni beruvchi emas, muhokamani tashkil qiluvchi shaxsga aylanadi. Sanjar Sodiqning metodiga tayangan bunday mashg‘ulotlarda tarixiy ma’lumot va poetik kuzatuv o‘zaro birikadi. Natijada talaba adabiyot tarixini faktlar yig‘indisi sifatida emas, estetik qarashlar, badiiy izlanishlar va talqinlar o‘zgarib boradigan tirik jarayon sifatida idrok eta boshlaydi.

Xulosa qilib aytganda, Sanjar Sodiqning tanqidiy tafakkuri tarixiy ko‘lam bilan poetik aniqlikning uyg‘unligiga asoslanadi. U adabiy jarayonni rivojlanadigan tizim sifatida ko‘rarkan, har bir umumlashmani badiiy matnning o‘ziga qaytaradi. Qahhor ijodiga doir izlanishlarida qabul tarixi va yozuvchi mahoratini birgalikda tahlil qilishi, “Yangi o‘zbek adabiyoti tarixi”da esa individual ijodni keng taraqqiyot manzarasi bilan bog‘lashi uning metodining ikki tayanch nuqtasidir. Shu bois Sanjar Sodiq merosi filolog uchun matn, tarix va baho o‘rtasidagi bog‘lanishni mustaqil ko‘ra bilish madaniyatini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nazarov B., Rasulov A., Qahramonov Q., Ahmedova Sh. O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi: darslik. – Toshkent: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012. – 432 b.
2. Sodiq S. Yangi o‘zbek adabiyoti tarixi: darslik. – Toshkent: O‘qituvchi NMIU, 2019. – 720 b.
3. Sodiq S. So‘z san’ati jozibasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 1996.
4. Sodiq S. Abdulla Qahhor ijodi va adabiy tanqid. – Toshkent: Universitet, 1996.
5. Karimov N., Mamajonov S., Nazarov B., Normatov U., Sharafiddinov O. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1999.
6. Normatov U. Qahhorni anglash mashaqqati. – Toshkent: Universitet, 2000.